Ми сиділи на стосі колод у великому дворі чумного містечка, відпочиваючи від ходіння по всіх закутках цього безрадісного селища.

Ми були замкнені великою дерев'яного стіною, що навколо неї підіймалися чорні та сині гори, на яких не було жодної рослинності. Вигнанці! В'язні! Лише таке почуття стискало серце від оточення цих кам'яних огромів.

Поруч із нами сидів бурят Доржанов — висока людина в чорному костюмі, з постриженою головою й пласким монгольським обличчям. Це був "метис". В його жилах текла кров російського завойовника-старовіра та кров монгола-халхасця, що в сполученні дали високий зріст, такий нетиповий для справжнього монгола, і пласке обличчя — нетипове для старовіра-сибіряка.

— Слухайте, лікарю! — знову завів своєї Доржанов. — Коли нарешті ви мене випишете звідси? Це ж божевільня! Хіба це лікарня?! Тут на кожному кроці божевільні! А я ж цілком здоровий. Годі мене тут маринувати!..

Доктор Стрільчук заспокійливо поплескав його по плечу.

— Ви знаєте, що сьогодні не працюють у канцелярії!.. Завтра я вас випишу.

— Ах, я забув! — зітхнув Доржанов. — Ви ще вчора мені казали про це...

Доржанов був божевільний, але цьому ми не йняли віри, як не переконував нас головний лікар чумного містечка, доктор Стрільчук. На нашу думку, Доржанов нічим не відрізнявся від звичайної нормальної, здорової людини.

— Він же виліковується! — додав Стрільчук. — Побачили б ви його раніше!

Раптом Доржанов скочив з колоди й схопив у руку велику цеглину, що лежала коло його ніг До нас підходила гладенька людина з випнутим черевом — лікар Козловський, помічник доктора Стрільчука.

— Не підходь! — сердито загарчав Доржанов. — Розіб'ю голову!

Лікар Козловський зблід і поспішив зникнути. Нам стало моторошно від дикого погляду Доржанова і від його голосу, що в ньому відчувалась цілком переконлива загроза. Доктор Стрільчук не звернув жодної уваги на поведінку Доржанова.

— Хай він вам розповість, як його лікували лами! — запропонував Стрільчук.

— Лікували вони мене чудово! — посміхнувся Доржанов.

Він уже встиг забути за цеглину, що поклав її коло своїх ніг, і за лікаря Козловського, який своїм виглядом викликав у ньому обурення.

Чуми не було, і містечко використовували для божевільних, хворих на пранці та паралітиків, що догнивали в останній стадії страшної хвороби. Паралітикам щепили малярію, і хвора людина ставала за плацдарм для війни двох ворожих армій, що одна з них володіла вогневою зброєю пропасниці, а друга отруйним тлінням розкладання.

Зелений "ситроен", в якому ми сюди приїхали, м'яко підкотив нас до високого дерев'яного паркана, що цілим китайським муром оточував це чумне містечко.

З-за паркана, очевидно, хтось стежив увесь час за дорогою, що нею приїхав автомобіль, бо, коли він своїми фарами майже вперся в браму, та нечутно розчинилась, і автомобіль в'їхав на широке подвір'я.

Юрба хворих монголів та монголок враз оточила доктора Стрільчука й, хапаючи його за руки та за одяг, шанобливо схиляючись, вимагала благословення. Доктор подавав свою правицю ліворуч і праворуч, і до неї шанобливо притискали свої чола хворі монголи.

— Вони вважають мене за бурхана — за святого! — пояснив Стрільчук на наші здивовані мовчазні погляди.

Одна старенька монголка, що скидалась на висохлу шестилітню дівчинку, мила й зворушлива своєю старістю та дитячою наївністю, та один із монголів раптом почали камлати — шаманити, виступаючи на гравію подвір'я, як танцюристи балету. Вони почали крутитись з легкістю метеликів, і їхній брудний, подертий одяг затріпотів у повітрі, як пошкоджені, підпалені або зім'яті крильця.

— Годі! — суворо промовив Стрільчук.

Шаман і шаманка негайно й слухняно припинили своє камлання і, підбігши до доктора, почали до нього лащитись, як малі діти.

З усіх боків нас оточували божевільні, хворі на пранці, паралітики. В дерев'яних будиночках містечка на ліжках лежали напівзогнилі трупи. Буйні божевільні камлали й здіймали бійки, що їх з великими труднощами стримували доглядачі. У великій чистій кухні смажили запашні кушори, баранину й розливали в чашки кумис для хворих.

В одному з будиночків до Стрільчука підійшов під благословення монгол у розкішному ламському вбранні. Це був один із головних лам, що проживав у божевільні не як хворий, а як в'язень: його

дипломатично тримали тут, щоб цим арештом не викликати обурення фанатиків.

Один із хворих, молоде хлоп'ятко, тібетець, — лама з самої таємничої Лхаси, ходив по п'ятах доктора й закоханими очима поглядав на цього новітнього бурхана...

Присутність талановитого вченого, доктора Стрільчука, впливала навіть на буйних. Вони негайно ж припиняли свої витівки й розпочинали розумну розмову.

Лише ми побоювались хворих та помічник Стрільчука, Козловський — лікар, який уникав їх. Хворі теж не симпатизували йому, що було видно з поведінки Доржанова, який увесь час носив з собою важку цеглину. На хворих надзвичайно добре впливали спокій та витриманість головного лікаря. Він поводився з хворими, як добрий вихователь із дітьми, і в його присутності вся божевільня набирала вигляду сумирної дитячої школи — пансіону.

Тепер же ми сиділи на стосі колод, і Доржанов, з цеглиною біля ніг, провадив із нами цікаву розмову, оповідаючи, як розумна, бувала людина, що справді мала про що розповісти, бо справді багато бачила й пережила.

Нашу мирну розмову несподівано перетяв голосний крик жінки.

Посеред двору ми побачили маленьку стару монголку, що так зворушливо шаманила коло брами містечка, коли ми приїхали.

Тепер вона стояла посеред двору, поважно заклавши руки за спину, й, переступаючи з ноги на ногу, промовляла, звертаючись до синіх та чорних гір, що суворо оточили містечко. Прямо перед нею сидів маленький цуцик і уважно слухав цього промовця, пильно дивлячись

йому в рот. Коли монголка поверталась, собака перебігав і знову дивився їй в обличчя, як старанний та уважний слухач.

— Ул-ул! Бул-бул! Нух-дуда. Суха-Батор. Нахор. Улус, їха Хурулдан! Бабай монгол! Хун урус атлихен байна!..

Голосно промовляла монголка, як справжній промовець, і луна гуркотіла обвалами в чорних та синіх горах.

— Що вона говорить? — спитали ми в Доржанова, бажаючи, щоб він переклав нам цю чудну промову.

На наше запитання він стиснув плечима.

— Вона нічого не говорить! Це просто набір окремих слів.

— Вона вважає, — посміхнувся Стрільчук, — що вона Голова Ради Міністрів Монгольської Народної Республіки!..

Монголка промовляла досить довго. Навіть її слухачеві— песикові — набридло слухати, і він згорнувся калачиком коло її босих ніг. Нарешті прийшов доглядач і мовчки підняв на руки цього маленького хворого промовця й одніс на кухню. Там, мабуть, йому дали склянку кумису, щоб він промочив стомлене промовою горло.

— Вона ж божевільна! — раптом занепокоївся Доржанов. — Вона справжня божевільна! Слухайте, лікарю! — знову завів він своєї. — Коли нарешті ви мене випишете звідси? Це ж божевільня! Хіба це лікарня?

Доктор Стрільчук заспокійливо поплескав його по плечу.

— Ви знаєте, що сьогодні не працює канцелярія!.. Завтра я вас випишу.

— Ах, я забув про це! — зітхнув Доржанов. — Ви ще вчора казали мені це!..

— Ви краще розкажіть, як вас лікували лами! Це цікава історія.

Доржанов негайно ж розворушився знову й повеселішав.

— Ви, мабуть, уже знайомі з цією легендою, але вона безпосередньо стосується моєї історії. Огонь — син верховного божества Есеге-Малан-Тенгері, — почав оповідати Доржанов, — і молодший брат Сонця й Місяця. Так сказав мені лама Ерденіділік, що з ним я мав нещастя одної ночі ночувати в горбастому степу, коло вогнища з сухої трави та аргалу.

... Колись, дуже давно, люди не знали вогню. Вони живились сирою їжею й мерзли взимку від холоду.

Ластівка змилосердилась над людьми, вона полетіла на небо і влетіла крізь комин до великої юрти Есеге-Малан-Тенгері. Стариган сидів коло вогнища й курив запашну дунзу із своєї люльки.

Ластівка схопила іскру в дзьоб і майнула геть із юрти. Тенгері помітив крадіжку, схопив кліщі й хотів ударити ластівку, але промахнувся. Стариган влучив її лише по хвості й розсік його на дві половинки.

Ластівка принесла вогонь людям, але хвіст так і залишився в неї розсічений.

Мій супутник, лама, щільно підсів до вогнища, тушкуючись у свій тонкий жовтий халат, і, перебираючи чотки, провадив своє оповідання. Він зосереджено дивився в огонь, і його сухе обличчя було подібне до обличчя середньовічного ченця, інквізитора. Мова його була уривчаста й тиха, наче він увесь час нашіптував закляття.

Це був дивовижний ледар!

Мені самому доводилось підтримувати вогонь, а ця справа, як відомо, досить марудна, бо треба було щоразу підкидати аргал та суху траву, що згоряли напрочуд швидко. Ерденіділік, як звали ламу, навіть не ворушився тоді, коли вогонь підбирався йому під п'яти.

Я часто підводився й притоптував огонь, що розбігався від огнища жадібними струмками, які намагалися продертись у степ і підпалити суху траву. Ця війна з огнем особливо набридала мені, бо не давала можливості полежати й відпочити від довгої їзди верхи. Але мій випадковий супутник не виявляв жодного бажання поворухнутись, лише його довгі кістляві пальці ворушились в одноманітному морочливому ритмі, перебираючи чорне намисто чоток.

Зустрівся я з ним дорогою в Менгитхит — степовий ламський дацан. ЦК Народної партії командирував мене як пропагандиста до Менгитхита на антирелігійну кампанію. Ще перед вечором я обігнав цього ламу, що чвалав на своєму низькорослому конику. Але не минуло й години, як лама знову чвалав поруч мене. Кілька разів я випереджав його, але щоразу він спинявся коло мене, й нам доводилось їхати разом. Він їхав як автомат, жодного разу не змінивши алюру коня. Це була головна причина, що через неї я не міг позбавитися його сусідства, крім того, виявилось, що ми їдемо в одному напрямі.

Довелося з ним розговоритись. Лама Ерденіділік теж їхав до Менгитхита, тільки з іншою метою Завтра мало розпочатись велике релігійне свято "цам" — і він мав взяти участь у святі, як завзятий ритуаліст.

Ніч була зоряна, але темна, як чорний єдваб Ми мусили спинитись у степу й розікласти вогнище. Вогнище, власне, придумав і розпалив я сам, бо лама зліз із коня й пустив його пастися, а сам сів на траву й завмер, як бовванець, чекаючи на світанок.

Тепер наші коні паслися поблизу, смачно хрумкаючи й форкаючи, а ми сиділи коло вогнища, і лама одноманітно викладав різні релігійні закони, що були пов'язані з навколишнім світом.

Іноді він обережно переключав свою розмову на політичні теми, але бачачи, що його переконання не зустрічають в мене підтримки, знову переходив на теми релігійні.

Ці теми в його вустах мене цікавили більше, бо, як пропагандист, я мусив добре розумітись на народних віруваннях та звичаях, — це полегшувало мою роботу.

Але незабаром я посварився з ламою через мою необачну хлопчачу витівку, що призвела врешті до жахливих наслідків.

Причиною дальших подій, на мою думку, було це прокляте вогнище, що мені забагнулося розпалити в степу. Я вже казав про марудну роботу коло нього. Особливо надокучало те, що мені доводилось щоразу підводитись із місця й притоптувати струмки вогню, що виривалися в степ. Лама тим часом, байдуже спостерігаючи мою роботу, як завзятий ледар, що дав священну обіцянку ніколи не ворухнути рукою для будь-якої роботи, оповідав.

— Віддаючи вогневі пошану, треба особливо ним піклуватись і не робити того, що йому не до вподоби!

— Цілком згодний з тобою! — засміявся я. — Маруднішу роботу навіть уявити важко!..

— Я дав обіцянку, — додав далі Ерденіділік, — ніколи не мати діла з огнем! Я його шаную нерухомо!..

— Ці обіцянки чудовий спосіб уникати роботи! — сказав я.

Ерденіділік уважно подивився на мене.

— Ти дуже розумний!—зауважив він.

Я вклонився, віддячуючи за комплімент. Лама зацікавлено поглядав на мене, але розмову свою провадив далі.

— Огонь — молодший брат Сонця й Місяця. Не можна з розмаху кидати дрова в огонь — його можна прибити! Не можна копирсати в огні гострими речами, — можна виколоти йому очі! Не можна жартувати з огнем!..

— Так, жарти з ним погані! — погодився я, вже всоте встаючи й притоптуючи траву, що зайнялася від багаття й загрожувала підпалити степ.

Ці правила, що їх одноманітно викладав Ерденіділік, починали дратувати мене. Крім того, я почував себе стомленим і страшенно хотів спати. Це ще побільшувало моє роздратування.

— Не можна лити на нього воду — це йому неприємно! — провадив далі лама. — Треба лити масло, вино — взагалі все, що підтримує горіння, це його найулюбленіша їжа. В огонь не можна кидати сміття — це його образить. Всього що димить і дає сморід, огонь не любить! В огонь не можна мочитись, він розсердиться й лютуватиме.

На цім слові мене наче хтось підштрикнув у бік. Лама подав мені радикальну пораду, сам не знаючи того. Я знову підвівся, але вже не притоптував огонь, а просто помочив траву коло нього.

— Огонь не любить води! — сказав я в тон ламі. — І тепер він не стане тікати від нас у степ!..

Але мій необачний, хлопчачий вчинок, що його я вважав цілком за невинний, мав несподівані для мене, в дальшому страшні, наслідки.

Лама раптово змовк і підвівся на ноги, потім він повернувся спиною до мене й мовчки пішов у темний степ.

Я завмер од цієї несподіванки. Тепер, коли припинилось його одноманітне базікання, стало напрочуд тихо. Було чути лише, як потріскує вогонь та тупає лама, ловлячи у пітьмі свого коня.

— Ерденіділік!.. — несамохіть покликав я, вражений поведінкою лами.

Але на мій крик з темряви гобійської ночі відповів лише швидкий тупіт коня, що мчав у напрямі до Менгитхита.

Мій кінь підійшов ближче до вогнища й голосно заіржав, побачивши мене. Тепер я сам залишився в пустельному степу.

Обміркувавши цей випадок, я трохи повеселішав. Він удався мені смішним, але я несамохіть відчув самотність та безкрайність самого степу, що взяв мене в свою просторову облогу. Незабаром я заснув. На світанку я бадьоро мчав до Менгитхита, поспішаючи на свято.

Доржанов на цім слові спинився й підійняв цеглину, що лежала коло нього: до нас знову підійшов лікар Козловський.

— Я зараз, зараз піду! — смішно замахав він руками. — Там привезли кумис, — сказав він Стрільчукові, поспішно відступаючи під суворим і диким поглядом Доржанова.

— Я зараз буду, — відповів Стрільчук.

— Лами в Менгитхиті, — продовжував Доржанов, кидаючи цеглину й витираючи руки, — з самого ранку вже готувались до "цаму".

Коли я туди прибув, білі будівлі старовинного храму, що казковою оазою виникли на коричневому тлі безмежного горбастого степу, були оточені групами синіх гостроверхих наметів. Білі священні письмена, морочні обличчя бурханів коливались од вітру на синіх полотнищах.

"Цам" був у повному розпалі. Лами сурмили в довжелезні сурми, брязкали тарелями, і оглушливо стугонів бубон. У страшних масках, що нагадували кошмарні сни убивць, лами вели свій ритуальний хоровод. З дацана по черзі виходили танцюристи і, відтанцювавши свій номер, зникали в прохолодній костюмерні. Спека заварювала густу лемішку з поту та пилюги на обличчях перевтомлених ченців. Натовпи піших і вершників оточували це барвисте й урочисте видовисько, голосними вигуками підбадьорюючи танцюристів.

Залишивши в надійному місці коня, я продерся в юрбу і став спостерігати.

Мені одразу впало в очі, що юрба на диво настроєна антирелігійно й навіть трохи вороже. Я зрозумів, що з місцевим населенням у лам недавно була сутичка, яка виникла, очевидно, на ґрунті якихось грошевих розрахунків.

Цей настрій монголів сприяв моєму завданню пропагандиста, але виступати зараз, коли відбувається служба, нічого було й думати. Я відшукав кількох знайомих мені аратів, що співчували, революційній владі, і дав їм завдання поширити в юрбі чутку, що приїхав з Улан-Батора представник, який розкаже, що тепер треба робити кожному аратові. А тим часом я теж тинявся в юрбі, дивуючись із митців, що витратили своє неповторне вміння на створення цих жахливих масок. Це були безперечні зразки талановитої роботи справжніх художників. Лише в музеях Берліна я бачив подібні художні витвори.

— Нас раніш посилали вчитися до Німеччини, — відповів Доржанов на наші запитливі здивовані погляди, — тепер уже посилають до Москви В тінявому затишку дерев'яної трибуни, — продовжував далі він, — що була зроблена ще під час революційних подій, гуртками сиділи монголи та монголки, бігали діти. Аудиторія для мене була готова. Нарешті, дочекавшись перерви в релігійному ритуалі, що мала тривати досить довго, я зійшов на трибуну і звернувся до аратів Увесь натовп одразу посунув до трибуни, оточивши мене з усіх боків.

Я, звичайно, говорив про походження таких свят, як "цам", про їхню подібність у всіх народів. Говорив про визискування людини людиною, про використання ламами релігійних забобонів арата, щоб збільшувати свої прибутки. Про ледарів у жовтих халатах, що дурять людей і живуть за рахунок трудящих. Коли я почав говорити про потребу знищити класність, я чув, як вигукнув один із лам, що теж прийшли послухати мене.

— Він божевільний! — вигукнув лама. — Хіба ви не бачите? Він, безперечно, хворий!..

Я продовжував говорити далі, поглядаючи на гуртки лам, що стурбовано перешіптувались. Одного разу я побачив знайоме обличчя. Лама Ерденіділік, вказуючи на мене рукою, щось говорив своїм побратимам.

Монголи не розходились. Вони байдуже слухали моєї промови, як перед тим байдуже спостерігали "цам". Це були терплячі слухачі, яким було "хамалге" — байдуже, що б не відбувалось навколо.

Коли я зліз із трибуни, кінчивши свою доповідь, мене оточили прихильні до мене арати, закидаючи різноманітними запитаннями. Я помітив, як зловісно поглядали на мене лами. В їхніх поглядах я бачив лють і загрозу. Небезпека чигала на мене. Тепер мене знали тут усі, і я бачив, що за кожним моїм кроком стежили.

До вечора я виступив ще в кількох місцях цього величезного зборища.

Надвечір лід було зламано. Гуртки монголів у наметах і коло вогнищ обговорювали мої слова. Іскру кинуто. Тепер вона жевріла під масними косичками аратів і не давала їм спокою.

В наметах мене частували різними наїдками й кумисом, розпитуючи про різні речі, що цікавили цих дітей степу. Коли б я був лама, я міг би зібрати більше грошей, як сьогодні зібрала вся ця зграя своєю барвистою виставою. Цей момент, очевидно, найбільше дратував лам.

Ніч надійшла непомітно й раптово. Я нарешті згадав про коня, що був голодний. Я прив'язав його у тінявому закутку коло однієї старої напівзруйнованої кумирні і тепер шкодував, що одразу не пустив його у степ пастися, як це зробили арати із своїми кіньми. Треба було обов'язково одв'язати його й пустити хоч на ніч у степ. Там він сам знайшов би собі їжу. Він був призвичаєний до цього, бо монголи ніколи не збирають сіна.

Я проходив через табір, і моє серце переповнювалось фантастичними почуттями. Мені здавалось, що я Темур. Огонь та іскри од безлічі вогнищ освітлювали ніч, роздираючи її войовничими загравами. У криках юрб, у пирханні коней мені вчувався брязкіт зброї. Мені здавалось, що це військо, яким я обложив білі мури дацана — Менгитхит, — і що з першим сонячним промінням я поведу свої зухвалі орди в наступ. Це, мабуть, кобиляче молоко бродило мені в крові, арак або кумис, що я його пив цілий день тамуючи спрагу та спеку.

Лише в порожніх і темних переходах, серед старих кумирень, мій войовничий запал стих, збудивши інстинкт самоохорони. Чорні потворні тіні від огнища тріпотіли на білих мурах дацана. Живі тіні ченців, що полювали на жінок, одхитувались від моєї несподіваної появи. В

кумирнях лунав стриманий жіночий сміх, шарудіння хитрих ченців, що, віддавши богові богове, тепер віддавали кесареві кесареве.

Обережно поблукавши переходами, я нарешті пізнав кумирню, коло якої прив'язав коня. Але коня мого вже тут не було. Якийсь доброзичливий монгол, мабуть, одв'язав його й пустив пастися в степ. Це мене тільки потішило. Кінь пропасти не міг, і я був задоволений, що він не голодує тут, а десь у табуні блукає по соковитій мураві.

Я вже хотів повертатись назад до табору, коли помітив, що мене оточило кілька людей. Чорні халати швидко зблизилися навколо мене. Разом з думкою про небезпеку, що блискавкою промайнула мені в усьому тілі, я дістав зовні несподіваний удар по голові палицею, що одразу запаморочив мене. На мене враз кинулось кілька людей і міцно мене схопили. Удар по голові був такий міцний, що я був напівнепритомний і не міг навіть вчинити найменшого опору. Я немов крізь сон відчував, як мене поволокли кудись у надра дацана. Мене тягли досить довго, нагороджуючи добрими стусанами, коли комусь спадало на думку, що я роблю спроби пручатись. Десь у завулкові необережні носії стукнули мене головою об якийсь виступ кам'яної стіни, і я вкрай утратив притомність.

Коли я знов очуняв і розплющив очі, то побачив над собою глибоке чорне небо, в якому напружено жевріли мікроскопічні світи, безсило змагаючись із густою темрявою Я лежав горілиць і не міг поворухнутись. Руки й ноги були мені міцно обплутані ремінням, а в рот напхано огидних ганчірок, що од них я душився, поки зусиллями м'язів обличчя не випхав їх геть. Дихнувши трохи вільніше, я тепер мав змогу роздивитись і поміркувати над моїм становищем

Я лежав неподалік огнища, десь у таємному закуті дацана, і бачив, як меви лизали мій одяг, подертий і зім'ятий, я бачив химерні тіні людей з потворними велетенськими головами, що ворушились на білій стіні найближчої кумирні, але самих людей не міг бачити. Я відчував, що знаходжусь в безпорадному стані, й ніщо, навіть неймовірний випадок,

не врятує мене від розлютованої зненависті фанатиків. Лишалось лише мужньо померти. До небезпеки я звик, бо мав позаду безліч авантюр, які призвичаїли мене до думки про неминучу майбутню катастрофу. Цього разу на мене чекало найгірше, що могло лише трапитись з людиною. Найдужче дошкуляла мені невідомість.

На диво, люди коло вогнища сиділи чомусь тихо. Їх я не бачив, а бачив лише потворні голови тіней, що похитувались у якомусь повільному ритмі. Це царство мовчання й тіней створювало містичний настрій, і мене поволі охоплював неймовірний жах, якого я ще ніколи не відчував, коли навіть зустрічався віч-на-віч із найстрашнішою небезпекою. Цей жах був якийсь відмінний од усіх інших страшних переживань, він баламутив кров і паморочив розум і волю. Це був релігійний жах безвірника, коли дурні забобони починають отруювати високий розум філософа й мудреця. Такого жаху не може витримати жодна вольова людина. Йому можна лише підкоритись і загинути в драговинах дурниці або негайно знищити, коли є для цього надійний ґрунт. Голосний крик, що мав розвіяти це моторошне містичне мовчання, був уже готовий зірватись у мене з вуст, коли раптом я почув знайомий голос, що здавався мені надзвичайно приємним і навіть любим у цьому страшному химерному оточенні. Я навіть трохи повеселішав, так заспокійливо вплинув на мене цей голос. Говорив знайомий мені лама Ерденіділік. Те, що він говорив, зовсім не було на мою користь, але один його голос підбадьорив мене, розвіявши містичні кошмари.

Мова була про мене.

— Він, безперечно, хворий! Він осквернив огонь, а те, що він говорив аратам та шабінарам, може говорити лише божевільний!..

— В нього вселився злий дух! — підтримав другий лама, якого я теж не бачив.

— Злий дух опанував це тіло бурята, — говорив далі Ерденіділік, — і він підбурює народ монголів проти релігії, спонукає до бридких вчинків, призводить до святотатства!

— Його треба знищити! — сказав новий голос.

Знову мовчання запанувало коло вогнища. Згодьтесь, що я почував себе досить дивно в такому становищі! Я не міг навіть уявити, чим це все кінчиться, яку смерть придумають мені ці розлютовані оси. На порятунок у мене не було жодної надії. Коли б я навіть став кликати на допомогу, ніхто б не почув і не знайшов би мене в цьому таємному закуті монастиря. Я був міцно скручений ремінням і сам не міг визволитися від пут і непомітно втекти. Все намовилось проти мене, ніби й справді я був уже такий великий грішник, як це змальовували лами. Попередні страхи мої минули, і тепер я майже спокійно дивився на потворні голови тіней, що коливалися на екранах стін ламського монастиря.

— Бурхани й духи дуже уважно стежать за людьми, — знову заговорив Ерденіділік, за звичкою викладти свої релігійні правила, — і часто вимагають від них жертви! Коли людина довго не приносила жертви будь-якому бурханові або робила те, що не подобається богам, божество може наслати на неї різні страшні хвороби. Для цього бурхан відряджає до неподобної людини одного з підвладних йому духів. Дух забирається в нутро людини й починає його гризти. Від того виникають різні хвороби: забереться в груди — виникає кашель, сухоти. Забереться в живіт — виникає різачка, гила; забереться в спину — болить поперек; забереться в голову — людина божеволіє й верзе дурниці, святотатствує, як цей бурят! Звичайно, можна позбавитись такого непроханого гостя. Тібетські лікарі кажуть, що треба лише проковтнути гіркі або огидні ліки, і тоді дух не стерпить цього й сам вискочить із тіла людини.

Але такий спосіб вигнання духа дуже небезпечний, коли дух дуже злий. Роздратований дух кинеться на ближчу людину, на жінку, на дитину, на худобу, й тоді неприємностей буде ще більше...

— Треба духа вбити разом із тілом! — тоненьким голоском кастрата промовив якийсь молодий лама

Після цієї пропозиції, що прозвучала, як дзижчання мухи, знову запанувала тиша, і потворні голови тіней на хвильку нерухомо завмерли. Було чути лише, як потріскує вогнище. Я весь зіщулився, чекаючи на страшний вирок.

— Ні! — рішуче промовив Ерденіділік. — Не можна вбивати рибу, не можна вбивати птицю, не можна вбивати навіть блощицю або вошу!..

При цих словах у мене знову одлягло від серця. Але базікання лам і невідомість, що вони зі мною зроблять, були гірші за всякі катування. Це надзвичайно неприємно впливало на мої нерви, і, щоб прискорити розв'язку, я став ворушитись і лаятись, прикликаючи на голови лам увесь гнів усіх відомих і невідомих мені бурханів Це трохи розвіяло гнітючу атмосферу судової наради фанатиків.

Один із лам негайно підвівся від огнища й підійшов до мене.

— Ти образив усіх бурханів, — сказав він, — і вони, гніваючись, наслали на тебе важку хворобу! Лежи спокійно, ми зараз тебе вилікуємо.

Його голос звучав іронічно. Всіх бурханів було близько трьох тисяч, і їхній гнів був мені не такий страшний, як лють цієї купки роздратованих ченців.

— Коли ви мене вб'єте, — якомога спокійніше й голосніше сказав я, щоб мене добре почули коло вогнища, — то прийдуть цирики, монгольські солдати і всіх вас перевішають!..

Ці мої слова справили на лам деяке враження, і знову запанувало хвилинне мовчання.

— Ти хворий, — з удаваним піклуванням у голосі знову промовив до мене лама, — ми будемо лише тебе лікувати!..

— Так! Так! — залунали голоси коло вогнища.

— Ми тебе зараз вилікуємо!..

В цих голосах звучало знущання, і я знову завмер, не бажаючи давати ламам змоги кепкувати з мене.

— Не можна вбивати вошу!— з люттю в голосі промовив Ерденіділік. — Ми випалимо з нього злого духа священним огнем Есеге-Малан-Тенгері.

Я зрозумів, що на мене чекало якесь страшне катування, але вони мене не вб'ють, боячись розплати. Лами почали щось готувати, але що — я не бачив. Холодний піт обілляв усе моє тіло, і я міцно стис зуби, що почали цокотіти, як у лихоманці.

За кілька хвилин розправа почалась. До мене підійшло троє ченців і міцно притисли мене до землі. Один із них розірвав у мене на грудях сорочку. Пручатися не було жодної змоги. Моє тіло безсило билося під міцними, жилавими руками лам.

Четвертий лама швидко підійшов до мене від огнища. Я лише встиг помітити шматок розпеченого заліза, що жариною промайнуло перед моїми очима. Лама притулив його мені до грудей, і я відчув, як страшний

біль звірячим ревом сам, без моєї волі, видерся з мого горла. Од жахливого болю в мене потемніло в голові, й мене занудило від пахощів власного смаженого м'яса.

За хвильку до моїх грудей притулили другий розпечений дротик, і я від страшного болю зовсім знепритомнів, мені здалося, що я вмираю.

Незабаром я очуняв од нового болю, ще жахливішого за попередній. Тепер я лежав на животі й мені випікали м'ясо на хребті до самої кістки. Після четвертого випікання я здурів і став битися, як несамовитий, уже не відчуваючи жодного болю. Щоб мене втихомирити, лами, які вживали, мабуть, цього способу лікування не вперше і знали, до яких наслідків призводить кожне випікання, припекли мені дротиком ще в двох місцях на голові, теж до самої кістки, після чого я вже перестав розуміти, що діється навколо.

Потім мене водили й показували по юртах, пояснюючи мою хворобу, а я безглуздо сміявся і щось базікав, як немовля.

— Після цієї операції лам він справді збожеволів! — сказав Стрільчук, закінчуючи оповідання Доржанова. — Його підібрали на дорозі й приставили сюди до лікарні. Він уже виліковується й незабаром буде зовсім здоровий. Покажіть, що вони вам зробили! — звернувся Стрільчук до Доржанова.

Доржанов розстебнув сорочку й показав нам свої груди та спину, де були випечені в самих кістках навіть ямки, що вже загоїлись і були білі як сніг порівняно з усім кольором тіла. Потім Доржанов нахилив голову і показав на тімені дві білі цятки, випечені залізом Він був таврований релігійним фанатизмом ламаїзму.

Доржанов деякий час мовчки дивився на нас після оповідання, а потім, наче щось згадавши, звернувся до Стрільчука:

— Слухайте, лікарю! — знову завів своєї Доржанов. — Коли нарешті ви мене випишете звідси? Це ж божевільня! Хіба це лікарня?!

Доктор Стрільчук заспокійливо поплескав його по плечу.

— Ви ж знаєте, що сьогодні не працює канцелярія! Завтра я вас випишу!..

— Ах, я забув!.. — зітхнув Доржанов. — Ви ще вчора казали мені про це...